

Jyske kirkebøger.

Af S. Nygård.

Den, der for en menneskealder siden vilde samle oplysninger om sin slægt, var ilde stillet. Hørte han til en af landets lidt mere fremtrædende slægter, havde han ganske vist en allerede dengang ret fyldig personalhistorisk litteratur at støtte sig til; hovedværker som Gjessings jubellærere, Erslews forfatterleksikon, Wibergs præstehistorie og mange andre kunde han rådspørge, og rigsarkivets uendelige rækker af tykke protokoller og svære pakker kunde han få adgang til, ja, Lengnicks gennem en lang årrækkes energisk arbejde samlede kirkebogsuddrag for mange hundreder af landets sogne og lige så mange hundrede trykte stamtavler stod til hans rådighed, men det vigtigste, selve kirkebøgerne, var ikke til at få fat i. De lå ude i præstegårdene, og skulde man hente oplysninger af dem, måtte man enten indlade sig på en vidtløftig korrespondance med præsterne, af hvis velvilje svaret kom til at afhænge, eller man måtte møjsommeligt — vel at mærke på en tid, da cykler endnu ikke eksisterede — søge at få adgang til dem ved at drage fra sogn til sogn. Da de fleste slægter i årenes løb har spredt sig viden om, blev arbejdet i virkeligheden uover-

kommeligt, og den genealogiske forsknings resultater var da også ofte magre nok.

Hvor meget gunstigere stiller forholdene sig ikke nu for den, der vil søge at få rede på sin slægts forgreninger! I tre landsarkiver er alle landets kirkebøger samlede foruden mange andre ypperlige slægtshistoriske kilder; i løbet af få dage kan man få adgang til alt, hvad éns hjærte kan begære af den art, for så vidt det da overhovedet nu eksisterer. Man må jo nemlig altid være forberedt på, at just de kirkebøger, man har brug for, er forsvundne, og visse mennesker er jo endogså kommet til det resultat, at det altid netop er de kirkebøger, der er gået op i luer, som vedkommende vilde kunne finde alt det allervigtigste i, hvis pokker ikke havde taget dem. Hvis det virkelig forholder sig således, er det unægtelig meget beklageligt, men pessimistiske naturer kommer nu engang til så mange resultater, der ikke har absolut gyldighed.

Hvad er nu egentlig en kirkebog? Ja, vi ved jo alle, hvad det nu er; det er en foliant med skematiseret papir, indeholdende fortegnelser over de i vedkommende sogn fødte, konfirmerede, viede og døde. De to køn har indenfor hver art af tilførsler sit eget afsnit, undtagen f. s. v. de viede angår, da denne rubrik jo netop i følge sin natur nødvendigvis må følge et andet princip. I hovedsagen fik kirkebøgerne deres nuværende skikkelse ved et reskript af 1812, der også indførte den særdeles vigtige reform, at de skal føres i to eksemplarer, hvoraf præsten fører det ene, som til dato findes hos ham, det andet føres af »degneren« og er afgivet til vedkommende landsarkiv. De kirkebøger, der indførtes ved reskript af 1812, var i flere henseender bedre end dem, vi har fra 1892 (Ministeriel bekg. af 31. oktbr. 1891). Det gode gamle danske kancelli kunde jo nok til tider være noget for

konservativt og sine fejl havde det, men det tænkte i reglen til bunds, før det handlede; det havde da også for de nye kirkebøger lagt en plan, som var ypperlig, men den blev uheldigvis ikke ført godt ud i livet af dem, det påhvilede, nemlig bisper, provster og præster i forening. Foruden de ovennævnte fire afsnit, de, der udgjorde kirkebogens egentlige kærne, var der nemlig tilføjet en »tilgangsliste«, hvori skulde optages alle personer, der flyttede til sognet, med oplysning om, hvorfra de kom, og en »afgangsliste«, der på lignende måde skulde meddele, hvorhen sognebørnene flyttede. Ved hjælp af disse lister skulde man altså kunne følge ethvert individ fra sted til sted. De kunde aldrig »blive borte«, så længe de holdt sig indenfor landets grænser. For endelig at lette kirkebogens benyttelse skulde der bag i hvert bind findes et »jævnførelsesregister«, det vil sige et alfabetisk register over alle de i bogen nævnte personer med henvisning til, på hvad side de stod anført som fødte, konfirmerede, afgåede (d: bortflyttede) osv. Uheldigvis blev jævnførelsesregistret næsten aldrig ført således som hensigten var, og til- og afgangslisterne sløsedes der i reglen således med, at deres praktiske værd blev meget problematisk. De nye kirkebøger blev aldrig til det, de skulde have været, men de blev trods alt meget mere overskuelige end de ældre og meget — kedeligere. Fra c. 1812 ser alle kirkebøger ens ud; de er ligesom nyere tiders mennesker alle støbte i samme form; der er intet aparte og intet originalt ved det enkelte bind eller det enkelte menneske. Resultatet er vel nok gennemsnitligt bedre end før, men det er — ja, man kan kun kalde det kedsommeligt, for de fleste er dog vel enige om, at det er morsommere at se en ægte Erasmus Montanus, en ægte Jakob v. Tybo, en ægte Gert Westphaler og en ægte Jean de France end at

se en student, en general, en barber og en nar, der alle er ens.

De gamle kirkebøger — altså kirkebøgerne fra tiden før 1812 eller 1814, da reformen først ret træder ud i livet — er personligheder i det ydre som i det indre. I det ydre præsenterer de sig snart som tykmavede borgmestre i folio og med fuldt læderbind, snart som forsultne degne i duodez med karduspapirsomslag, ofte som velsituerede borgerfolk i kvart med anstændig indbinding, undertiden som tværfolio eller smalfolio, ikke sjældent som oktaver eller i ganske ubestemmelige formater. Der er noget for enhver smag. Kaster man et flygtigt blik på det indre, vil man undertiden beundre den sirlige orden og den smukke skrift (f. eks. i kirkebøgerne for Ålborg Budolfi sogn eller for Åsted-Skærum og Hinge-Vinderslev sogne gennem en lang årrække), hyppigere ærgre sig over den gennemførte malproperhed og sjusket-hed (f. eks. en tid lang i kirkebogen for Rødding-Løvel-Pederstrup, Vrejlev-Hæstrup, Ljørslev-Ørding og Hvidbjærg-Ørum-Lodbjærg pastorat), hyppigst naturligvis intet særligt finde at bemærke. Den ene præst afløser jo den anden og dermed skifter håndskrifterne, sirligheden, det hele udseende. Det er dog hverken kirkebogens ydre apparition eller det indtryk, man får af den ved at blade flygtigt i den, der er afgørende for dens værd. Det, man meget ofte først spørger om, er, hvor langt den går tilbage i tiden; hvordan den er ført, er det næste.

Som bekendt var det Christian den fjærde, der i sin høje alder (1646) beordrede, at alle præsterne skulde føre kirkebøger. Fra 1640'erne kan man derfor altid have håb om at forefinde kirkebog for det sogn, man interesserer sig for, men i ni af ti tilfælde bliver man skuffet, i ét af hundrede glad overrasket ved den opdagelse, at der findes kirkebøger allerede fra tidligere tid. Enkelte præster —

kanske undertiden også degne — har nemlig haft den gode idé at føre kirkebog, før det blev dem pålagt eller i hvert fald før det af kongen blev befaleet, og har derved gjort sig fortjænte til eftertidens sande taknemmelighed. Således begynder den ældste døbebog for Ribe domsogn allerede 1623, og for Nordby på Fanø er bevaret en lille kirkebog fra 1611, vistnok ført af degnen. Den indeholder på et par blade afskrifter »af min sl. oldefaders bog« 1611—46 og derefter tilførsler om døbte 1669—73 og 1700—62 samt om viede fra 1680. For Ålborg Budolfi sogn findes en veritabel kirkebog — samtidig ført — fra 1626. Derimod er kirkebøgerne for Kolding købstad og for Lading-Sabro-Fårup pastorat, der henholdsvis begynder 1635 og 1620, først indrettede 1646 men supplerede for de ældre tilførslers vedkommende ved afskrifter efter tidligere førte private opskrivningsbøger. Der møder os således hist og her i Jylland en behagelig overraskelse, som kan danne nogen modvægt mod de talrige skuffelser, man ikke bliver skånet for, når man skal bruge kirkebøger i større udstrækning. Det kan vistnok gå så galt, at man, trods Frederik den sjettes vise foranstaltning at lade kirkebøgerne føre i to eksemplarer, også efter 1814 kan møde tilfælde, hvor kirkebøger for et mindre åremål nu ganske mangler, men det er heldigvis i hvert fald meget sjældent.

I reglen vil jo ved en ulykkelig hændelse kun det ene eksemplar gå tabt, så meget mere som der er udtrykkeligt forbud mod at lade bægge eksemplarer være en nat over på samme sted. Sker det nutildags, at f. eks. præstens kirkebog — hovedministerialbogen — brænder, drages der omsorg for, at der bliver taget en afskrift af degnens eksemplar — kontramministerialbogen. Den udvej havde man ikke før 1814, og følgen er da også blevet, at det er et temmelig almindeligt fænomen, at et sogn ganske mangler kirkebøger

fra ældre tid. Præstegårdene var forhen ofte brandfarlige rønner — brandfarlige er de ofte endnu — og opstod der ildsvåde, var det ikke altid muligt at få kirkebøgerne bjærgede; heller ikke tør man vel gå ud fra, at præsten altid har haft den rette forståelse af, at de først skulde skaffes i sikkerhed, selv om hans obligationer og sølvtøj derved skulde blive luernes rov. Først at sørge for det, der havde penges værd, lå jo også nær på en tid, da brandassurance var et ukendt eller et kun lidet benyttet gode. Under de forhold blev en ildebrand selv i heldigste fald et meget føleligt tab; man må derfor ikke gå for strængt i rette med en præstemand, når han, mens ilden blussede, tænkte mere på sin egen fremtid end på andres fortid eller med andre ord: Rendte med sølvtøjet og lod kirkebøgerne stå. Værre er det, at der ikke er skygge af tvivl om, at mange kirkebøgers tab mere skyldes ligegyldighed og sløjhed end ildebrand og lignende ulykkelige hændelser. Den, der har haft lejlighed til at se, hvorledes arkiver ofte »opbevares«, før de kommer ind til landsarkiverne, vil kun undre sig over, at et nådigt forsyn har bevaret så meget, som sket er. En krog under et utæt stråtag eller i en fugtig kælder agerer i masser af tilfælde »arkivrum« eller gjorde det indtil for ganske få år siden. Hvad luerne ikke tog, blev derfor ofte fortæret af fugt og rotter og mus; det gik en langsom men sikker undergang imøde.

Overalt i Jylland vil man da nu træffe pastorater, hvis gamle kirkebøger totalt er forsvundne; det gælder således Grinderslev-Grønning-Tise (præstegården brændte 1859), Øster og Vester Alling (prstg. br. 1855), Lønborg-Egvad, Jelstrup-Lyngby, Jernved, Skelund-Visborg (prstg. br. 1861), Nørre Snede-Ejstrup (prstg. br. 1866) og Skivholme-Skovby (prstg. br. 1855) for blot at nævne nogle spredte i flæng. Listen kunde let øges med adskillige. Heldigvis

har Lengnick ved sin utrættelige flid, om end i beskeden grad, rådet bod på en del af disse tab ved at gøre ud-
drag af kirkebøgerne, inden det var for sent.

For hovedmassen af sognene gælder det naturligvis, at kirkebøgerne begynder engang imellem de ovenfor nævnte to yderpunkter, altså imellem midten af det syttende århundrede og året 1814, iøvrigt til højst forskællige tidspunkter, der afhænger af tilfældigheder. At det ikke er helt få, der er bevarede lige fra den tid, da den gamle konge beordrede dem førte, kan sluttes deraf, at alle Hvetbo herreds sogne har deres kirkebøger i behold fra den tid, når undtages, at det lille Gøl sogns først begynder en menneskealder senere.

Hvad indeholder nu disse kirkebøger? Ja, først og fremmest indeholder de jo de tre hovedafsnit døpte, viede og begravede. Man kan ikke sige fødte, viede og døde, da fødsels- og dødsdag i reglen ikke anføres. Fortidens præster holdt sig for så vidt til det, der lå lige for; de noterede, hvad de havde foretaget sig og hvad der af teologiske grunde var det vigtigste; de havde døbt de fødte og begravet de døde; når vedkommende sognebarn var født og død, kom dem egentlig ikke ved, og når bisperne ved deres visitatser lod sig kirkebøgerne forevise og, som f. eks. biskop Janson i Århus (1789—1805), gjorde en tilførsel om, at også fødsels- og dødsdag burde anføres, ignorerede præsterne det ofte; således f. eks. præsten i Trige og Ølsted, der trods et ham 1794 givet tilhold i nævnte retning stadig undlod at notere dødsdag. Provsterne og bisperne tog sig iøvrigt ofte deres tilsyn med kirkebøgerne såre let, men kom der endelig en mand, der i den henseende havde en vilje, mødte han ofte hos præsterne en passiv modstand, der ikke var til at bryde. Det fik biskop Søren Lintrup i Viborg (1720—25) rig lejlighed til at erfare, eller — rettere sagt — han vilde

have fået rig lejlighed dertil, hvis han ikke så snart var blevet kaldt bort til anden virksomhed, hvorved han blev forskånet for at se, hvorledes præsterne næsten alle som én negliserede hans anvisninger.

Præsterne havde dog forhen andre kirkelige forretninger end at døbe, ægtevi og begrave; der var også trolovelse, kirkegangskoners introduktion og synderes absolution for ikke at tale om konfirmationen, som kom til fra Christian den sjettes tid. Trolovelsen spiller i kirkebogen en stor rolle; den er ganske ligestillet med ægtevielsen eller kopulationen og med rette, da det på landet var ganske almindeligt, at det unge par betragtede trolovelsen som en foreløbig vielse. Derfor var det blandt landbefolkningen ikke helt sjældent, at et ægtepars første barn døbttes på bryllupsdagen, for ikke at tale om, at det var en undtagelse, at der gik mere end nogle få måneder efter brylluppet, før der holdtes barnedåb, hvilket aldeles ikke vakte anstød. Gejstlige personer måtte dog vogte sig for i denne henseende at følge bondepraksis, da det ellers gik dem ilde. Brylluppet blev således for mange efterhånden til en temmelig tom formalitet, men en formalitet, der af hensyn til ægteskabets juridiske side var nødvendig, og som enhver bøjede sig for ifølge sædvanens magt og vistnok uden at have den mindste følelse af, at der var noget besynderligt ved, at man således kom til så at sige at holde bryllup to gange. Det medførte i hvert fald det gode, at der også blev to store gilder med masser af mad og drikke og lystighed. Tilsidst gik det op for regeringen, at der måtte gøres noget, og resultatet blev da, at den højtidelige trolovelse med præstelig medvirkning ganske afskaffedes 1799.

Introduktionen var en ældgammel katolsk skik, som bevarede efter reformationen. Peder Palladius taler om den på sin sædvanlige djærve og hjærtevarme måde i sin

visitatsbog, og den holdt sig støt ned gennem tiderne, ja, er vel den dag i dag ikke helt gået af brug, skønt fornemmere damer alt for et par hundrede år siden dels var fritagne for den, dels unddrog sig den, borgermadam-merne snart efter begyndte at gøre det samme, følgelig også efterhånden de bredere lag. Kirkebøgernes lange fortegnelser over introducerede er i reglen ikke af stor værdi for den, der søger genealogiske oplysninger, men det sker dog, at de kan bruges; det kan f. eks. hændes, at præsten glemmer at indføre en barnedåb, men husker at indføre, at barnets moder er blevet introduceret; det viser da i hvert fald, at hun ved den tid har fået et barn og — at præsten har ført kirkebogen som en gris, vistnok undertiden et resultat af barselgildets brændevin og stærke øl.

Mere interesse knytter der sig til de absolverede. Det at blive stedt til åbenbart skrifte eller offentlig absolution var ikke fornøjeligt, men for tilhørere og tilskuere var det en underholdning, der var beslægtet med at overvære en kagstrygning eller henrettelse, at se en synder stå i gabestokken eller trække gennem byen i den spanske kappe. Alt dette indgik i virkeligheden som et led i de offentlige forlystelser, selv om det ikke var hensigten dermed. — De syndere, der søgte offentlig absolution, udgjorde en broget skare; det var hyppigst personer, der havde »syndet mod det sjette bud«, som det så ofte hedder, når præsten da ikke foretrækker at bruge et kraftigere sprog, navnlig om den kvindelige part (»den skarns horekvinde«, »det liderlige fruentimmer« og lignende mindre smagfulde vendinger), jævnlig også ugudelige kroppe, der i lang tid havde forsømt alterens sakramente, eller stakkels mødre, der havde ligget deres børn ihjæl, hvilket let kunde ske, når et spædt barn blev anbragt mellem forældrene i den store med dyner overfyldte

dobbeltseng. — Afsnittet med absolverede er ofte et af de interessanteste i kirkebogen, og i hvert fald det, der mest er præget af fortidens tænkemåde, gøren og laden. Det giver kulturhistoriske træk, der mest er hentede fra livets skyggesider og mest fra de lavere lag i samfundet, fordi de »standspersoner«, der havde gjort sig fortjent til at komme med i denne rubrik, i reglen vidste at slippe udenom; kunde det ikke lykkes på anden vis, kunde man opnå det ved kongelig bevilling. Åbenbart skrifte for lejemål afskaffedes 1767.

Som man ser, var der ikke blot i det ydre, men også i det indre en væsentlig forskæl på gamle og nye kirkebøger. De gamle har et mere varieret indhold, og da de ikke er skematiserede og ikke føres efter bestemt foreskrevne regler, har præsten rig lejlighed til at give dem et rent personligt præg. Man kan ofte straks opdage, om vedkommende præst er en godhjærtet mand eller en bidsk person, om han er »som folk er flest« eller hvad vi vilde kalde en snob. Mangen præst »begraver« f. eks. den ene bonde efter den anden, men dør der endelig engang i hans sogn en fornem mand, bliver han sandelig ikke begravet, nej, han bliver »til jorden bestædiget« eller »hensat i sit sidste hvilekammer«; iøvrigt dør sådan en mand ikke, nej, han bliver »henkaldet«, og når han er død, bliver han ikke blot salig, men »hos herren himmelsalig«. Der er nu engang forskæl på kong Salomon og Jørgen Hattemager. Hos den slags præster bliver kun jævne folk »kopulerede«; når det er fornemme folk, bliver »deres bryllupshøjtid celebreret«.

Alt dette er dog småting, som nærmest virker oplivende og som i hvert fald er uskadeligt, hvad kirkebogens brugbarhed som historisk kilde angår. Langt værre er det, at det ringe tilsyn, der var med måden, hvorpå kirkebøgerne førtes, og de ganske ubestemte

regler for, hvor meget der skulde indføres, har bevirket, at utallige præster har taget sig arbejdet alt for let, idet de snart førte kirkebogen overmåde skødesløst eller gjorde dens benyttelse meget besværlig ved at indføre alle arter af ministerialia mellem hinanden i kronologisk rækkefølge, hvilket ingenlunde var ualmindeligt, og snart holdt helt op med at føre den. Det sidste var jo unægtelig det værste, men det var uheldigvis temmelig almindeligt. Særlig synes præsterne, når de blev provster og derfor ikke risikerede årligt at blive set på fingrene, at have haft en slem tilbøjelighed til ganske at opgive føringen af kirkebogen eller i hvert fald at have fundet sig beføjet til at gøre det mindst mulige ud af det. Der kunde nævnes mange, der synes at bekræfte denne bemærkning, men vi vil her holde os til præsternes i al almindelighed uden hensyn til, om de tillige var provster, og ved nogle eksempler vise, at der har været brodne præstekar i forskellige dele af Jylland. Da S. F. Bornemann 1760 blev præst i Uldum og Langeskov, bemærker han (ældste kirkebog bl. 1), at der fandtes »ingen ordentlig kirkebog«; i den 1750 indrettede kirkebog for Hornstrup skriver den da nys tiltrådte præst C. H. Winther, at der ingen kirkebog forefandtes; Povl Schytte i Kvong og Lyne undlod i flere år af sin embedstid (1712—22) at føre kirkebogen, og hans eftermand Lauge Bagger var ikke stort bødre; Malte Junghans i Øster Snede førte ingen kirkebog 1700—1707, Albert Olesen Sadolin i Blære og Ejdrup undlod det 1754—69 og Kristoffer Munch i Tostrup og Roum ligeledes 1706—12; ifølge en bemærkning på bl. 1 i Sunds kirkebog 1758 ff. havde præsterne Dines Hjersing (1736—56) og Jakob S. Gjesten (1756—58) ingen kirkebog ført, og deres formand Søren Svendstrup (1723—36) skal heller ikke have efterladt sig nogen kirkebog; i Blegind og Hørning undlod Espen Mallings 1686—

1701 og hans eftermand Niels Hirtznach 1722—38 at føre kirkebogen. Dette er kun et ringe antal af de eksempler, der kunde anføres, hvis det var fuldstændighed her tilstræbtes. I mange tilfælde var det kun enkelte afsnit af kirkebogen, det gik ud over; således mangler fortegnelsen over trolovede og viiede i Nørre Omme og Brejning 1761—78, over begravede i Bording 1806—15, over viiede og begravede i Tem c. 1778—87 og i Scrup-Lemming 1746—84 osv. osv. Og det var ingenlunde altid, at de foresattes formaninger hjalp; det er f. eks. ovenfor omtalt, at biskop Søren Lintrups bestræbelser bar såre ringe frugter; da han 1722 pålagde Mikkel Bering i Vrove og Resen at skaffe en ny kirkebog, havde det aldeles ingen virkning, og et præsten Peder Marquard i Vorning († 1733) givet pålæg om at føre kirkebogen bedre virkede som vand på en gås. Og det var ikke blot provst og bisp, der havde ondt ved at skaffe sig lydighed; selve de kongelige befalinger kunde det være vanskeligt nok at få præsterne til at bøje sig for; trods forordningen af 1812 blev der således ikke ført kontraministerialbøger i Vilslev og Hunderup før 1828, og påbuddet om at konferere hoved- og kontraministerialbogen for at skaffe garanti for, at deres indhold var identisk, var det vanskeligt at få gennemført; der er da også f. eks. ret betydelige uoverensstemmelser mellem de to kirkebøger for Sal sogn i Ginding herred 1816—21 (navnlig angående fødte af kvindeskøn), og det samme gælder de to eksemplarer af kirkebogen for Dejbjerg og Hanning omkring år 1840, skønt præsten har bevidnet, at de er konfererede! Iøvrigt fandtes ikke få præster, der, når de selv ikke gad føre kirkebogen, overlod det til degnen; det gjorde Mathias Selmer i Ø. Snede († 1738), hans søn Johan Henrik Selmer smst († 1780), Peder Tuxen i Kornum og Løgsted († 1737) og mange andre.

Den, der i større udstrækning vil gøre brug af kirke-

bøger, vil altså alt i alt møde mange skuffelser på sin vej. Snart vil han erfare, at næsten alle et sogns ældre kirkebøger er forsvundet, snart, at en sløj præst i længere tid har undladt at føre dem, snart, at enkelte arter af ministerialia mangler for en længere eller kortere tid, hvad enten de nu aldrig har været optegnede eller de er blevet indført i et særligt lille hæfte, som er forsvundet. Men selv om det viser sig, at den attråede kirkebog er bevaret for et langt åremål uden lakuner af nogen art, kan man komme til at stå overfor meget kedelige overraskelser. Hvad skal man sige til det, når man træffer på en tilførsel som: 1799 ¹⁶/₆ »blev degnens kones moder begravet af Vilstrup, 86 år« (Skibet kirkebog)? Hvem er det så, der bliver begravet? Hvad hedder degnen, hvad hedder hans kone, hvad hedder hendes mor? Det kan blive et helt studium at finde ud af, hvem hovedpersonen var; (degneren hed iøvrigt Rasmus Johansen Stath; hans kone Katrine Petersdatter Brandt angives at være født i Haderslev 1749 og datter af en korporal, men hvem dennes kone var — ja, det er netop det, det kommer an på at finde). Et andet eksempel: 1726 ¹³/₁₂ »havde det velbårne herskab på Halkær bryllup« (Ejdrup kb.); man skulde ganske vist tro, at det var let at få rede på, hvem det »velbårne herskab« på Halkær var, men ser man efter i Trap (IV, 511) må man snarest få det indtryk, at talen er om Frederik Kiær, der forlængst var gift og hjemfaren. Tilførslen angår da heller ikke ham, men Søren Kiærulff og Johanne Marie Benzon. Tilførsler af den art er utallige; 1770 begravnes »degneenkens moster« (Venge kb.), og 1778 »degnerens kone«, 36 år gl. (Kristrup kb.). Denne sidste er Laurids Pedersen Fabichs kone Frederikke Krogstrup. I Folding dør 1800 »kaptajn Styrrups frue«, hvilket vil sige Lucie Magdalene Kaalund, der var gift med kaptajn Georg Kristoffer Styrrup. I mang-

foldige tilfælde volder sådanne naive tilførsler dog kun ringe besvær, fordi det er let ad små omveje at konstatere, hvad meningen er; når der i Randers kirkebog under $\frac{4}{6}$ 1731 kort og fyndigt står »postmesteren begravet«, må det være Lewe Elias Lewesen (Olsen: Postvæsenet i Danmark 1711—1808 s. 392) og når der i Feldballe kirkebog meddeles, at $\frac{16}{10}$ 1703 kopulerede magister Poulson »mig og min hustru«, kan man jo ikke nære nogen tvivl om, at det er præsten Niels Galthens bryllup med Anna Jespersdatter Hutfeld, talen er om. At præsterne omtaler sig selv med første persons pronomen er overhovedet så almindeligt, at man næsten finder det ganske naturligt — skønt det jo nærmest må siges at være temmelig barnagtigt — og det kan ikke volde synderligt besvær nu, da man altid har Wiberg ved hånden, men før hans tid måtte det kunne virke højst generende. Langt ubehageligere er det — da man ikke har nogen jydsk degnehistorie — at stedets degn så ofte kun benævnes degnen eller lidt fyldigere »Lars degn«, »Søren degn« osv. I mangfoldige tilfælde er det næsten ikke muligt at få rede på, hvad manden hedder, da han giftes, får børn og dør blot som »degne«, eller om det stadig er samme person, man har for sig, eller om det er to eller tre forskellige degne, der har afløst hinanden. Dette »degne« falder præsten så let i pennen: 1756 $\frac{8}{7}$ »blev degnen af Stensballe og degnens søster af Lundum kopulerede« (Lundum kb.); her er to degne, man skal have rede på, og endda en søster til den ene af dem, før tilførslen kan få sin rette form, som vilde have været, at på den nævnte dag blev degnen i Vær og Nebel Jakob Møller viet til Else Kirstine Fugl.

Mange præster har overhovedet en ulyksalig tilbøjelighed til at anføre den pågældende persons stilling med udeladelse af navnet, en naivitet, som ofte virker ganske

forbløffende. I Skanderup i Hjeltslev herred begravnes således 1774 »oberstinden«, 60 år gl., »degneenken af Saksild«, 50 år gl. og »sadelmageren« 40 år gl. — Man lægge mærke til de runde aldersangivelser, som ikke just vækker tillid. I Vejle begravnes 1716 »et rytterbarn«, »en svensk soldat«, »en dansk soldat«, en »norsk soldat« og »en soldats barn«, 1718 »en svensk soldat«, »en svensk korporal« og »en mand, som døde saa hastig udi byen«, 1720 »en fremmed tiggermand« osv. osv. At et tænkende væsen overhovedet kan få sig selv til at nedskrive noget sådant, skulde man anse for umuligt, men det kan blive værre endnu! I Randers kirkebog serveres 1727 følgende fortegnelse over begravede: $\frac{24}{4}$ »et lig«, $\frac{28}{4}$ »et lig«, og »et lig fra Vorup«, $\frac{5}{6}$ »et lig«, $\frac{9}{6}$ »regimentskvartermesterens frue«, $\frac{30}{6}$ »et fattigt lig«, $\frac{16}{6}$ »et lig« osv. osv. Dermed skulde man tro, at galskaben havde nået sin kulmination, men præsten i Grenå kan dog sige sparto til præsten i Randers, for en årrække igennem anfører han kun, hvor mange »lig« han i årets løb har puttet i jorden. Det er en forholdsvis næm måde at føre kirkebog på, men den kan ikke siges at anbefale sig til efterfølgelse. Heller ikke en tilførsel som, at »Mette med pletten på kinden« blev begravet 1693 (Viborg Søndresogns kb.), eller at »Mette med den ene hånd i Folby« 1692 blev begravet (Folby kb.) er efterfølgelsesværdig.

I mange tilfælde er kirkebogstilførslerne dog ikke så uheldige som de ovenfor nævnte, selv om de er mangelfulde og kan præsentere nødder, som det kan være meget besværligt at knække, trods de person- og stednavne, man får til vejledning. Prøver på den slags tilførsler kan findes i så at sige enhver gammel kirkebog; som en lille mundsmag skal blot nævnes følgende, hvor det manglende er tilføjet i klammer: I Vistoft fik [pode]mester Peter [Christian Krukov] fra Vosnæsgård 1736 døbt en søn Jens

Christian; i Rind ved Herning ægteviedes 1762 s^r [Kristen] Kristensen og jomfru [Anna Amalie] Wissing af Kideris mølle; i Fjellerup ægteviedes 1784 hr. [Rasmus] Kristensen og mad. [Elisabet] sl. [Simon Groth] Erreboes [født Thorbjørnsen] til Østergård; i Jelling døde 1790 mad. [Antoinette] Monrad [født Krukov] på Haughus, 52 år gl.; i Karby døde 1812 Maren [Kristensdatter, sl. Niels Nielsen] Krogs, 70 år gl.; i Ålborg viedes 1791 fuldmægtig Ole Sveistrup og »jomfru Jensen« [v: Mariane Memhauge]. Den slags tilførsler findes ikke i hundredvis, men i tusindvis eller vel rettere i titusindvis.

Kirkebøgerne har ikke sjældent de uægte børn opførte i et særligt afsnit, undertiden med en meget forarget overskrift som »vitterlige horeunger« eller lignende. At oplysningerne om de børn, der på denne kantede måde er kommet ind i verden, ofte er meget utilfredsstillende, siger sig selv, da det ikke blot er en følge af præsternes ovenomtalte mangler som kirkebogsførere, men ofte i lige så høj grad af barnemoderens ringe tilbøjelighed til at give præsten de fornødne oplysninger, hvadenten nu hun selv havde grund til at skjule det sande forhold eller barnefaderen havde overtalt eller købt hende til at holde tand for tunge. Man må altid være forberedt på i tilførslerne om sådanne børns dåb at stå overfor opdigtede eller forvrængede opgivelser, navnlig hvad faderen angår. I »Hvetbo herred« af C. Klitgaard (I, s. 89 ff.) vil man kunne se en række typiske eksempler på, hvad mer eller mindre snedige kvinder kunde finde på at binde en præstemand på ærmet i slige tilfælde; som barnefader udlægges kort og godt f. eks. en soldat, en karl af Norge, en bortrømt karl, en ubekendt osv. Men selv om oplysningerne ved et uægte barns dåb er fordrejede, indeholder de dog ofte så meget af sandheden, at den, der sidder inde med nogen personalhistorisk viden, mellem

linjerne kan læse sig til resten; når der således 1792 i Skorup blev døbt et barn med navnet Eva Lovise, hvis moder ikke er navngivet, men hvis fader siges at være en officer af navnet Rubeck, der foregives at være på Ørndrup i Viborg stift, er der ingen tvivl om, at dette barn var en datter af generalmajor Frederik Rubeck Christian Bülow til Mølgård og Ørndrup, der i en længere årrække havde været enkemand efter Eva Lovise Lüttichau; moderen var utvivlsomt Henrikke (Henriette) Marie Kold, som han ægtede det følgende år. Barnet blev 1817 gift med branddirektør Povl Sehested. — Som bekendt havde digteren Karl Christian Bagger en søn af samme navn med sin forlovede Thora Fiedler; sønnen blev født i Vium sogn 1829, og i kirkebogen angives, at han var søn af søkaptajn Karl Petersen i København og Thora Christiansdatter. Da digterens fader hed Peter og hans forlovedes fader Christian, ligger opgivelsen jo sandheden temmelig nær.

Det ovenfor anførte er kun en ganske lille eksempel-samling eller mundsmag af, hvad kirkebøgerne har at byde på af denne art. Det er navnlig fortegnelserne over de døde, der tit og mange gange lider under denne letfærdige metode, men iøvrigt kommer den — som det fremgår af det foran sagte — naturligvis også frem i kirkebøgernes øvrige afsnit. En særhed er det, at præsterne ikke helt sjældent undlader at indføre deres egne børns dåb i kirkebøgerne (som f. eks. Niels Secher i Udby-neder og Jakob Schou i Gellerup), men det står rimeligvis ofte i forbindelse med den bestemmelse, som dog ingenlunde overholdtes, at præsterne ikke måtte døbe deres egne børn; det skulde provsten besørge ifølge ritualet. Følgen heraf blev undertiden, at præstebørnenes dåb både indførtes i præstens og provstens kirkebog; for blot herpå at nævne et eksempel, vil man både i Resen

og i Lemvig kirkebog finde tilførsler om præsten Peder Nyegaards børns dåb.

Da der nu ovenfor er talt om de præster, der forsmægte deres pligter eller tog sig dem altfor let, fordrer retfærdigheden, at der også tales lidt om dem, der gjorde mere end deres pligt. Ellers bliver også det billede, der her gives af kirkebøgerne, mindre korrekt.

Den omstændighed, at kirkebøgerne ikke førtes på skematiseret papir, selv om man hist og her tidligt — navnlig nordpå (Ålborg, Ulsted, Åby-Biersted, Hals) — træffer antydninger af skematisering, og ikke efter fastsatte regler af nogen art, bevirkede på den ene side, at den, hvem dette arbejde ikke interesserede, kunde simplificere det hele ved at gøre tilførslerne så knappe som muligt, ved f. eks. ved barnedåb kun at anføre faderens navn eller ved at udelade navnene på fadderne som f. eks. en tid lang i Odder kirkebog. På den anden side var der rig lejlighed til at udvide stoffet, og flere præster gik heldigvis denne vej. Præsterne Peder Zimmermann og Jens Bruun i Ulsted har således indført længere eller kortere biografier — testamenter som de kaldtes — over de afdøde, og lignende findes i Hjortdals, Hellevad og flere kirkebøger for visse åremål. Langt almindeligere er det dog, at en præst lejlighedsvis finder sig foranlediget til at gøre en lille bemærkning om et sognebarn, der er gået heden, snart en lille velvillig, snart en ondsksfuld vedtegning, der med få ord karakteriserer manden på samme måde som de små oplyvende noter, Wiberg har indflettet i sin præstehistorie, det eneste morsomme i bogen. »Ingen græd for ham og ingen længtes efter ham« bemærker således præsten i Sønder Vium kirkebog ved proprietæren Søren Sterns død, og han fortsætter: »han fik dermed ende på alle sine processer og mange fik ro for ham; han giver nu ej mere

forargelse, men høster frugten af sit arbejde i livet«. Han »levede og døde som et svin«, hedder det kort og godt om den 1810 i Karup sogn ved Sæby afdøde »kontrollør og pensionist [Jens] Ørsted«, og løjtnant Anders Sommer til Todbøl og hans fader får lejlighedsvis af deres sognepræst følgende omtale: »Løjtnant Sommer til Todbøl (ikke en vanartet søn af kommerceråd Sommer, en kivagtig mand imod sin præst) lod her forbyde — ligesom alle sine tjenere — herefter at bruge ligpræken«. Om selvejer Niels Pedersen Levinsen af Gundestrup i Hørning sogn († 1795) lyder dommen helt anderledes; han var »en sjælden mand i henseende til retskaffenhed, menneskekærlighed og anstændighed; han var almindelig agtet og vil savnes af mange«. På lignende måde hedder det om Erik Zakarias Pretzmann til Oddersbøl i Hjarde-mål sogn, der døde 1772, at »han var en ærlig og god mand og gjorde sin stand ære«, om Mads Kølholts enke Maren Pedersdatter Stauning, der døde i Horsens 1739, at hun var »et dydens barn«, og om s^r Thomas Pedersens hustru Maren Rasmusdatter på Østertoft († 1717): »Hun levede en sand kristen og døde en helgen« (Stadil kb.). Da major Henrik Müller døde 1738 »ligesom forladt af lykken« i sin reducirte tilstand i et af præstegårdens huse, giver Gylling kirkebog ham den ros, at han var »en god kristen, en mand uden lige«. Præsten i Staby blev poetisk 1755, da Laurids Frandsen [Roer], der havde været forpagter på Staby Kærgård, døde, og vedføjede ved tilførslen om hans begravelse: »Hvis dydig leveår mig ej af minde går« osv. Disse strøbemærkninger drejede sig, som naturligt var, meget ofte om degnene, der jo på embeds vegne stod præsterne meget nær og med hvem de skulde og måtte samarbejde, hvadenten de elskede hinanden som David og hans Jonatan eller levede sammen som hund og kat, hvilket sidste som bekendt ikke hørte

til sjældenhederne. I Saksild kirkebog vil man kunne finde prøver på såvel venskab som fjendskab mellem præst og degn. Om degnen Jens Sørensen, som døde 1715, hedder det dér bl. a.: »Han var elsket af gud, æret af menneskene, med få ord: Han var en ærlig mand«, men om hans efterfølger Ole Jensen falder ordene ganske anderledes; præsten omtaler ham flere gange: Han »haver stået mig efter ære og velfærd, hvorfor gud betale hannem«, »gud betale ham for al den fortræd, han haver gjort mig!« osv. — Om degnen Hans Nielsen, som døde i Janderup 1638, hedder det, at han »trolig og flittig her i både sogne tjente mig i 8 år«, og om degnen Søren Jensen i Ørum og Ginnerup, som døde 1811, skriver præsten: »en af skolevæsenet meget fortjent mand«, og om den sejsten år forhen sammesteds døde degn Jens Amdisen Bang lyder det: »en herlig sanger, hvis lige vi næppe får mere«. Degnenes ævner som forsangere i kirkerne forstod præsterne i det hele taget at vurdere; derom giver kirkebøgerne adskillige vidnesbyrd. »I kirken var han en god sanger, i skolen en ypperlig lærer; de unge skal højlig savne ham«, står der om Gravers Madsen i Hanbjærg († 1772) og om Mads Kristensen Lund i Sevel († 1790): »en ordentlig mand, en sød sanger, en god skolemester; hans sjæl være indbundet i det levende knippe!«. Disse degne synes altså ikke at have stået tilbage for degnen på Anholt i Peder Pårses tid, om hvem det hedder: »han synger lifligt som den bedste nattergal«.

Degnen Niels Hinderup i Storring, der døde 1776, var af en ganske anden art end de nysnævnte; han var »in moribus rusticus et in vita impius et valde culpatus«; bemærkningen er ganske vist overstreget i kirkebogen, måske af ham, der havde skrevet den, men det behøver jo endelig ikke at betyde, at den var grebet ud af luften.

Ligesom degnens ævner til at lede kirkesangen inter-

esserede præsterne, måtte også deres ævner som lærere nødvendigvis påvirke dommen over dem, hvilket jo også fremgår af ovenstående få citater, hvortil endnu skal føjes følgende, der er nedskrevet om degnen Oluf Jensen Hillerslev i Hunstrup-Østerild ved hans død 1736: »og som det var just da menigheden af Østerild [hvor degnen boede] gik til aftensang, tog den ganske ungdom med stor gråd afsked med ham, ti de elskede ham som deres flittige lærer«.

At omtalen af de afdøde ofte er holdt i mere almindelige udtryk, siger sig selv. Skoleholder Jens Bang i Vinding ved Vejle († 1757) var »en god eksemplarisk mand og meget fornøjet med sine få og små indkomster«, hvilket sidste i hvert fald nutildags er en såre sjælden egenskab; degnen Søren Bech i Sjørring († 1761) var »en trofast og opbyggelig mand«, der »viselig og priselig havde ført sit embede i en alder af 34 år og nogle dage og sit gudelige liv til et mål af 61 år 2 måneder og 11 dage«, Knud Kristensen, der var degn i Ørum i Dronninglund herred, døde 1686 efter at have betjent embedet »troligen og vel« i 21 år osv.

At kirkebøger altid indeholder et stof, der kan give anledning til utallige morsomme og interessante iagttagelser, er sikkert, og at den ældre række fra tiden før 1814 i den henseende er den værdifuldeste turde være utvivlsomt, men som personalhistorisk kilde har naturligvis de nyere, systematisk førte deres store fortrin for de ældre. Men selv om kirkebøgerne i 9 af 10 eller rettere i 99 af 100 tilfælde bruges i personalhistorisk øjemed, kan man ikke se bort fra, at de har deres store betydning ved studier af ganske anden art, og at de derfor som historisk kilde ikke ensidigt kan bedømmes efter, i hvor høj grad de i henseende til pålidelighed, overskuelighed eller fylde tilfredsstiller personalhistorikerens eller genealogens

krav; der må også tages hensyn til, hvad de kan yde ved statistiske, kulturhistoriske, topografiske eller andre undersøgelser. At de ældre kirkebøger ved studier af denne art har et absolut fortrin, kan ikke omdisputeres. Man tænke blot på alt det »kulturbeskrivende« stof, dr. Gustav Bang af dem har fremdraget i sine Kirkebogsstudier, der vel væsentligst er anlagte statistisk, men som dog først får kød og blod gennem dette sekundære, eller på de bidrag til belysning af krigen i Jylland 1657—59, dr. Villads Christensen har hentet frem af dem og meddelt i Historisk tidsskrift (6. r. V, 519) for ikke at tale om alt, hvad der i de senere år er fremdraget i topografiske værker eller i den frodigt opblomstrende Blicherlitteratur. Lad så være, at vi ofte raser over de gamle præsters forsømmelighed, når de undlod at føre kirkebøgerne, eller over deres sjuskethed og unøjagtighed, når de førte dem dårligt; vi må dog ikke glemme, at der var langt flere, der førte dem tålelig godt og ikke få, der førte dem udmærket og opbevarede for os en stor mængde træk, som vi nu bør være dem taknemmelige for, selv om det ingeniunde altid var ædle motiver, der fik dem til at bruge pennen så flittigt. Det, de har undladt at yde, er meget, men det, de har ydet, er meget mere og vilde navnlig have været langt mere fremtrædende, hvis ikke tidens tand havde berøvet os så meget af det, deres flittige penne gennem århundreder optegnede.